

Kişilik Gelişimi

Personality Development

Osman Özdemir, Pınar Güzel Özdemir, Muhammed Tayyib Kadak,
Serhat Nasıroğlu

ÖZET

Kişilik, bireyi başkalarından ayıran doğuştan getirdiği ve sonradan kazanılan özelliklerin bütünüdür. Kişilik, bireyin zihinsel, duygusal, sosyal ve fiziksel özelliklerinin süreklilik gösteren yönlerini içerir. Kişiliğin gelişim sürecini açıklamak için çok sayıda kuram geliştirilmiştir. Her bir gelişim kuramı, insan gelişiminin özellikle bir alanını odak noktası olarak kabul ederek bu gelişimi genel olarak diğer alanlarla da bütünleşecek biçimde ortaya koymuşlardır. Kişilik ile ilgili birçok kuramın birleştiği görüşlerden biri yaşam sürecinde çocukluğun, özellikle ilk 5-6. yılın, kişiliğe olan etkisinin büyük olduğudur. Doğuştan gelen genetik özellikler ve çevresel faktörlerin etkileşimi uzun bir büyüme-gelişme sürecinde kendine özgü bir kişilik ortaya çıkarmaktadır. Temel ihtiyaçlarını toplumla çatışma haline düşmeden karşılayabilen insanların psikolojik bakımdan sağlıklı kimseler olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Kişilik, gelişim, kuramlar

ABSTRACT

Personality is the integration of characteristics acquired or brought by birth which separate the individual from others. Personality involves aspects of the individual's mental, emotional, social, and physical features in continuum. Several theories were suggested to explain developmental processes of personality. Each theory concentrates on one feature of human development as the focal point, then integrates with other areas of development in general. Most theories assume that childhood, especially up to 5-6 years, has essential influence on development of personality. The interaction between genetic and environmental factors reveals a unique personality along growth and developmental process. It could be said that individual who does not have any conflict between his/her basic needs and society's, has well-developed and psychologically healthy personality.

Keywords: Personality, development, theories

Kişilik, bireyi başkalarından ayıran doğuştan getirdiği ve sonradan kazanılan, tutarlı olarak sergilenen özelliklerin bütünüdür.[1] Kişilik, bireyin zihinsel, duygusal, sosyal ve fiziksel özelliklerinin süreklilik gösteren yönlerini içerir. Bu anlamıyla kişiliğin, bireyin göreceli olarak kalıcı eğilim, davranış ve ilişki kalıpları ile tepkilerini belirleyen en temel unsur olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka tanımlamada kişiliğin; bireyin kendine özgü düşüncelerini ve sergilediği davranışlarını belirleyen sistemlerin bütünü olduğu vurgulanmıştır.[1,2]

Bazı kişilik kuramcıları, kişiliğin varsayımsal bir kavram olduğunu, tüm özelliklerinin dışarıdan gözlenemeyeceğini, bunların çoğunun bireyin iç dünyası ile ilgili olduğunu belirterek, incelenmesi gerekenin insan değil, kişilerarası ilişkiler olması gerektiğini söylemişlerdir. Dolayısıyla buna göre kişilik, ancak, birey bir veya daha fazla kişiyle ilişki durumundayken ortaya çıkar.[2,3]

Bu yazıda kişiliğin gelişim sürecini gelişim kuramları çerçevesinde daha iyi anlamak ve değerlendirmek için dönemlere ayırarak incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca kişilik gelişiminde bilişsel gelişimin ayrı bir öneme sahip olduğu düşünüldüğünden bilişsel gelişim her dönem için ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

Kişiliğin Gelişimi

İnsan gelişimi fiziksel, zihinsel, sosyal ve ahlak gelişimi gibi çeşitli temel boyutlardan oluşan karmaşık bir süreçtir ve her bir boyut arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır.[4] Gelişimin bazı yönleri kalıttan bazı yönleri de çevreden etkilenirken, birçok yönü ise her ikisinden de etkilenmektedir. Kısacası kişilik gelişiminde, doğuştan gelen genlerle yani ana babalardan çocuklara geçen özelliklerle çevresel etmenler etkili olmaktadır.[4]

Genetik etkenler daha çok çocuğun potansiyelinin belirlenmesinde ön planda iken, çevresel faktörler de bu potansiyelin kullanımına yöneliktir. Genetik etkenler arasında anne babanın zekâ düzeyleri, kişilik özellikleri, becerileri; çevresel etkenler arasında da beslenme ve beş duyu ile elde edilen deneyimlerin yanı sıra çocuğun içinde doğduğu aile ve özellikle de ilk yıllarda ana baba gelmektedir.[5]

Kişilik gelişiminde çevre, kişiliğin ilerde alacağı şekli belirleyen çok önemli bir etkidir. Davranışçı okula üye psikologlara göre insan tabiatı esnek, yumuşak olup bulunduğu çevreye göre şekil alır.[6] Bununla beraber yine özellikle kişilik gelişiminin büyük ölçüde biçimlendiği çocukluk yıllarında anne

babaların çocuklarına karşı uyguladıkları tutumlar önem kazanmaktadır.[7] Çocuğun büyümesiyle beraber de çevresel faktörler değişmeye ve genişlemeye başlamakta, ailenin etkisi azalırken; arkadaş çevresi, okul, öğretmen, kültür ve sosyal yapı gibi diğer psikososyal değişkenlerin etkisi artmaya başlamaktadır.[5]

Kişilik, devamlı gelişme eğilimindedir. Bu gelişimin amacı olgun ve dengeli bir benlik geliştirmektir.[6] Bu da yapısal ve çevresel faktörler arasındaki etkileşimin sonucu olarak çeşitli süreçlerden geçerek çocuğun işlevlerinin değişmesi ve artmasıdır. Ergenliğin sonlarına kadar devam eden kişilik gelişimi, duygu, düşünce davranış boyutlarında bireyin tutarlı ve bütünlük sağlayan bir yapıya ulaşması ile oluşmuş sayılmaktadır. İçinde çatışmaları daha az ve dengeli olduğunu düşündüğümüz bu yapı, zaman sürecinde değişikliklere uğramasına rağmen temel özelliklerini sürdürme eğilimindedir.[5]

Kişilik Gelişiminde Anne Baba Etkisi

Anne babaların çocuk yetiştirme tutumları, onların nasıl bir kişiliğe sahip olacağını belirlemede önemli bir yere sahiptir. Pek çok araştırmacı kişinin yaşamındaki en önemli kişilerin annesi ve babası olduğunu, anne ve baba ile iyi bir ilişkinin genç ve erişkin ruh sağlığında belirleyici rol oynadığını belirtmiştir.[5,8] Anne babası ile sağlıklı ve doyurucu ilişkileri olan kişiler aile dışındaki çevre ve arkadaşları ile daha kolay istendiği yönde ilişkiler geliştirebilmektedirler. Bu nedenle anne babaların çocukları ile olan ilişkileri ve onlara nasıl davrandığı önemlidir.[5,7]

Çocuklar hem genel birtakım tutumları, hem de özel bazı davranışları, anne-babayı gözleyerek öğrenirler. Bir erkek çocuk babasını gözleyerek erkek gibi davranmayı öğrenir. Annesini model alan bir kız çocuğu da, bir kadın gibi davranmayı öğrenir. Kısacası, örnek alma süreci içindeki çocuklar, anne-babanın birçok kişilik özelliğini taklit ederken, ahlaki ve kültürel değer ve standartlarını da benimsemektedirler.[9] Farklı anne baba tutumları çocuklara içinde yaşadıkları aile ortamı ile sosyalleşme imkanı vererek, çevreye karşı nasıl bir tepki geliştirerek, problem çözme ve yaklaşımları ile ilgili öngörülerini de sunmaktadır. Çocuklar böylece bir prototip içinde gelecekte yaşayacakları dünyaya hazırlanmaktadırlar.[5]

Belirli boyutlarda yoğunlaşan anne babaların çocuklarına karşı uyguladıkları tutumlarının bir kısmı olumlu iken, bir kısmı da olumsuz olarak değerlendirilir. Bu tutumlar çeşitli şekillerde sınıflandırılmakla birlikte demokratik, koruyucu ve otoriter anne baba tutumu olmak üzere üç başlık altında grup-

landırılabilir. Otoriter, aşırı koruyucu, aşırı serbest aile tutumları olumsuz iken, demokratik tutumlar olumlu olarak değerlendirilmektedir. Demokratik aile tutumları dışındaki tüm diğerleri, çocukların kişiliğinin gelişimi üzerinde olumsuz etkiye sahiptir. Kendine güven gelişimine olumsuz etkisi nedeniyle bireyin kendisini tanıması ve kabullenmesine ket vurmaktadır. Belirlenmiş aile tutumları dışında, anne babanın benzer tutumlar sergilememesi, yetiştirme tutumlarındaki tutarsızlık, ödül ve ceza dengesinin bozuk olması, aile içi iletişim ve eş ilişkilerinin bozuk olması gibi olumsuz davranış örnekleri de yine çocuklardaki kişilik gelişimini olumsuz etkileyen faktörler içinde sayılabilir.[5]

Demokratik anne baba tutumu, çocukların kişilik gelişimi için en uygun olan tutumdur. Bu tutumu uygulayan anne babalar çocuklarını hem denetler hem de onların ihtiyaçlarının karşılanmasına olanak tanırırlar. Anne babaların davranışları birbiriyle tutarlı, kararlı ve güven vericidir. Belli sınırlar içinde çocukların bazı davranışları yapmalarına izin verilir ve böylece onların sorumluluk duygusunun gelişmesine uygun ortam hazırlanmış olunur.

Koruyucu anne baba tutumunda, anne babalar çocukları aşırı korur ve denetler. Çocukların yapabileceği pek çok şey anne baba tarafından yapılr ve böylece çocukların yaşayarak öğrenmelerinin önüne geçilmiş olunur. Her konuda gereğinden fazla müdahale edilerek, çocukların kendilerine yeter hale gelmelerine ve kendilerine güvenmeyi öğrenmelerine engel olunur.

Otoriter anne baba tutumunda, anne babalar çocuğun gelişim düzeyini, kişilik özelliklerini ve isteklerini dikkate almadan, çocuktan kendilerinin uygun gördüğü gibi davranmalarını isterler. Çocuklar çok sık cezalandırılır. Böyle bir ortamda büyüyen çocuklar duygu ve düşüncelerini açıkça belirtmezler. Otoriter tutumun çocuklarda bağımsız kişilik gelişimini engellediği, özellikle erkek çocuklarda saldırganlık düzeyini arttırdığı ve benlik saygısı düzeyini düşürdüğü görülmektedir.[7]

Gelişim Kuramları

Kişiliğin gelişim sürecini açıklamak için çok sayıda kuram geliştirilmiştir. Hepsi de birbiriyle ilişkili olsa da farklı bakış açılarıyla bu karmaşık süreci açıklamaya çalışmışlardır. Her bir gelişim kuramı, insan gelişiminin özellikle bir alanını odak noktası olarak kabul ederek bu gelişimi genel olarak diğer alanlarla da bütünleşecek biçimde ortaya koymuşlardır.

En iyi bilinen teorilerden biri olan Freud'un "psikoseksüel kuramı" daha çok çocukluk yaşantıları ve travmalarının gelecek yaşama olan etkisi üzerinde durmuştur. Bu yaklaşımın devamı olarak Erikson'un "psikososyal kuramı" da

psikodinamik yaklaşımın sosyal ve iletişim boyutları ile çocukluk sonrası etkilerini ele almıştır. Abraham Maslow'un kuramcısı olduğu; insanların temelde iyi olduklarına ve sürekli gelişerek kendilerini gerçekleştirmek istediklerini savunan hümanist yaklaşımın ardından öğrenme ilkelerinin daha popüler olmasıyla beraber gelişen bilişsel/sosyal öğrenme kuramları kişiliği yaşam boyu süren bir öğrenme süreci olarak değerlendirme eğilimine girmiştir. Piaget'in "bilişsel gelişim kuramı"na göre davranışçı kuramcıların, davranışta değişme olarak tanımladıkları olay, aslında kişinin zihninde meydana gelen öğrenmenin dışı vurumudur.[5]

Bütün bu kuramlar insan gelişiminin düzenli olduğu varsayımına dayanırlar. Biz burada sadece tek bir kuramın açıklamalarını değil, eklektik bir yaklaşımla birçok kuramı bir arada ele alan modern görüşlerle kişiliğin gelişim sürecini açıklamaya çalışacağız. Metin içerisinde geçen açıklamaların anlaşılmasında kolaylık olması açısından, kişilik konusunda ortaya atılmış kuramlardan Freud'un psikoseksüel gelişim kuramı, Erikson'un psikososyal gelişim kuramı, Bowlby'nin bağlama kuramı, Piaget'in bilişsel gelişim kuramı ve Kohut'un kendilik psikolojisi kuramı kısaca hatırlatılacaktır.

Freud'un Psikoseksüel Gelişim Kuramı

Sigmund Freud tarafından ortaya atılan psikoanalitik yaklaşıma göre kişilik, id (altbenlik), ego (benlik) ve süper ego (üstbenlik) olmak üzere üç ana yapıdan oluşmaktadır.[10] İd, kişiliğin biyolojik parçasıdır ve insanın doğuştan sahip olduğu tüm dürtülerinin kaynağıdır. Freud'a göre insan cinsellik ve saldırganlık olmak üzere doğuştan getirdiği iki temel eğilime sahiptir. Ego, kişiliğin düzenleyici, denge ve uyum sağlayıcı parçasıdır. Freud, egonun dış dünyanın etkisi altında altbenliğin bir parçası olarak geliştiğini ve altbenlik ile dış dünya arasında arabuluculuk yaptığını ileri sürmüştür. Kişiliğin ahlaki yönü olan süperego ise, bireyin davranışlarının doğru olup olmadığına karar verip toplum tarafından onaylanan değer yargılarına göre davranmasını sağlar. Süperego, çocukluk devresinde, çocuğa ailesi ve toplum tarafından aktarılan geleneksel değerlerin etkileşimi sonucu gelişir, ödül ve cezalarla pekiştirilir. Bu üç bölüm birbirleriyle bütünleşerek, dinamik bir bütün olan kişiliği oluşturmaktadır. [10,11]

Benlik bireyin çevreye uyumunu sağlamak için çaba gösterir. Altbenlik yer ve zamanın uygun olup olmadığına bakmaksızın, sonucu ne olursa olsun içgüdüsel arzularının hemen yerine getirilmesini ister. Tek amacı doyum ve haz sağlamaktır. Benlik, hem üstbenliğin yasaklarını, hem de dış dünyanın

gerçeklerini koşullarını dikkate alarak altbenliğin isteklerini karşılamaya ve uyum sağlayıcı davranışları ortaya koymaya çalışır. Üstbenliğin kişiyi uyarıcı, dizginleyen, yargılayan ve cezalandıran bir görevi vardır.[10]

Freud'a göre yeni doğan bir bireyin kişiliği değişik aşamalardan geçerek gelişmektedir. Bu aşamalara psikoseksüel aşamalar denir. Freud kişiliğin beş dönemden geçerek geliştiğini öne sürmüştür. Bunlar;

1. 0-1 Yaş Oral Dönem
2. 1-3 Yaş Anal Dönem
3. 3-6 Yaş Fallik Dönem
4. 6-11 Yaş Latens Dönemi
5. 11 Yaştan Sonra Genital Dönemdir.

İlk üç döneme pregenital dönemler denmektedir. Freud'a göre kişilik gelişmesinde pregenital dönemler büyük önem taşımaktadır. Çocuk bu dönemlerde bütün önemli kişilik özelliklerinin temellerini geliştirmiştir. Freud'a göre dönemlerin herhangi birinde saplantı olması mümkündür. Saplantı ya o dönemde fazla doyum sağlama ya da aşırı engelleme sonucunda olabilir. Belirli bir dönemde saplantı yaşayanlar o döneme ait özelliklere sahip olacaktırlar.[2]

Erikson'un Psikososyal Gelişim Kuramı

Erik H. Erikson da Freud gibi kişilik gelişimini belirli dönemler içinde ele alır. Ancak bireyin cinsel gelişimi yerine onun sosyal gelişimini temel alır. Bu nedenle onun kuramı, psikososyal kuram adını almıştır.[10] Freud'un kişilik gelişimi tanımları, üst-benliğin ortaya çıktığı dönem olan altı yaş civarında son bulmaktadır. Freud'un kuramına göre yetişkin kişiliğinin temel özellikleri bu dönemlerde son şeklini alır. Oysa Erikson, kişilik gelişiminin kişinin yaşamı boyunca devam ettiğini belirtir. [10]

Erikson, insanın diğer insanlarla ilişki içinde geliştiğini öne sürmüş ve sosyal çevre içinde yer alan anne-baba, öğretmenler ve arkadaşların çocuğun psiko-sosyal gelişimi için önemli ve gerekli bir rol oynadığını belirtmiştir. Kişilik gelişiminde sosyal çevreye verdiği önemin yanı sıra, biyolojik temelli doğuştan getirilen bazı özelliklerin de üzerinde duran Erikson, epigenetik bir temel ile kişilik gelişimini açıklamaktadır.[12] Gelişmekte olan herhangi bir şeyin bir planı olduğunu vurgulayan epigenetik kavramına göre, kişilik gelişimi anne karnındaki bebeğin gelişimine benzemektedir. Doğum öncesi dönemde bebeğin organlarının belirli zaman dilimleri içinde oluşup şekillenmesi gibi, kişilik gelişimi de belirli zaman dilimleri içinde aşamalı bir oluşum

(epigenesis) içinde şekillenir. Buna göre kişilik gelişimi dönemleri; temelleri biyolojik olarak atılmış hiyerarşik bir sıra ile ortaya çıkmaktadır. [12]

Erikson'a göre, insanın yaşamında belli başlı sekiz kritik dönem vardır. Her dönemde de atlatılması gereken bir kriz, bir çatışma bulunmaktadır. Gelişim dönemlerinde karşılaşılabilecek olan karmaşaların bir felaket olmadığını; buna karşın bireyin potansiyellerini gerçekleştirebilmesi için bunun hassas bir dönüm noktası olduğunu belirtir. Bireyin bu karmaşalarla başa çıkabildiği oranda daha sağlıklı bir kişilik yetiştirebileceğine inanılır. Böylece birey daha sonraki gelişim dönemlerindeki karmaşalarla da baş edebilmek için sahip olması gereken donanımı kazanmış olmaktadır. [13]

Çalışmamızın kapsamına dâhil olan ilk beş dönem şunlardır:

1. Temel güvene karşı güvensizlik (0-1 yaş),
2. Özerkliğe karşı kuşku ve utanç (2-6 yaş),
3. Girişimciliğe karşı suçluluk (4-6 yaş),
4. Çalışma ve başarılı olmaya karşı aşağılık duygusu (7-11 yaş),
5. Kimliğe karşı kimlik bocalaması (12-17 yaş),

Bowlby ve Bağlanma Kuramı

Bağlanma, bebek ile annesi babası veya başka bakıcısı arasında oluşan olumlu, sağlıklı ve güçlü duygusal bağ kurulması anlamını taşımaktadır.[8] Ayrıca, başka bir kişiden yakınlık bekleme eğilimi ve bu birey olduğunda bireyin kendisini güvende hissetme duygusudur. Yaşamın erken dönemlerinde belirlenmeye başlayan ve süreklilik gösterdiği düşünülen bağlanma kişinin diğer insanlarla ilişki kurma biçimini şekillendirmesi açısından önemlidir. Bağlanma Kuramı'na göre, güvenli ya da güvensiz olarak bir kez bağlanma belirlendikten sonra çok az değişkenlik gösterir. Yine, kişinin başka bir kişi ile yakın bir ilişki kurup kurmadığı ve bu ilişkinin destekleyici ve koruyucu özellikler taşıyıp taşımadığı, hayatının her döneminde ve yakın ilişkilerde gözlemlenebilir.[8,14]

Bağlanma ile ilgili ilk araştırmaları John Bowlby ve arkadaşları yapmışlardır. Bowlby'e göre anne ve çocuk arasında kurulan güvenli bir bağlanma ilişkisi çocuğa sağlıklı psikolojik gelişim olanağı sağlar. Rhesus maymunlarında gözlenen bu bağlanma ilişkisi ile insanlardaki ilk bağlanma süreçleri arasında bir benzerlik olduğuna inanan Bowlby, yanlış gelişmiş ya da dönem dönem kesintilere uğramış bağlanma ilişkilerinin kişilik problemlerine ve zihinsel hastalıklara yol açacağını iddia eder. Örneğin, ona göre, güvensiz bağlanma biçimleri nevrotik bir kişiliğin gelişmesine zemin oluşturur.[15]

Bağlanma kuramına göre insan hayatı için bağlanmanın üç temel işlevi vardır; dünyayı keşfederken geri dönülebilecek güvenli bir liman olma, fiziksel gereksinimleri karşılama, hayata dair bir güvenlik duygusu geliştirebilme şansı.[16] Bowlby, bu gereksinimler yeterli düzeyde karşılanmadığı takdirde, çocukta oluşan özbenlik algısıyla bağlantılı olarak patoloji gelişebileceğini öne sürer.[15]

Bağlanma süreciyle ilgilenen pek çok kuramcı, kişinin erişkin hayatında diğer insanlarla kuracağı ilişkilerin niteliğini ve insanlardan beklentilerini belirleyen, bu kişinin yaşamının erken dönemlerinde annesiyle kurduğu bağlanma ilişkisi olduğu kabul eder. [17,18]

Güvenli bağlanma biçimine sahip kişiler aile ve arkadaşlarıyla daha fazla uyumlu, kendilerine ve başkalarına daha çok güvenen ve daha az sosyal problemler yaşayan kişilerdir. Güvensiz bağlanma biçimine sahip olanlar ise başkalarıyla yakınlaşmaktan rahatsızlık duyan, onlara tamamen güvenmekte oldukça zorlanan, sosyal hayata daha az uyum sağlayan, duygularını çok fazla kontrol edemeyen ve strese karşı daha duyarlı kişilerdir. [8]

Kohut'un Kendilik Psikolojisi Kuramı

Kendilik psikolojisi 1970'li yıllarda Heinz Kohut tarafından geliştirilmiş psikanalitik bir kuramdır.[19] Başlangıçta narsistik kişiliğin gelişimini anlamaya yönelik olarak ortaya atılan bu kuram, daha sonraları diğer psikopatolojileri de ele alacak şekilde genişletilmiştir. Bu kuramda ruhsal yapının temel ögesi benlik içinde yer alan kendiliktir. İnsanın doğuştan itibaren henüz gelişmemiş bir kendilik yapısı mevcuttur. Kendiliğin gelişimi için kendilik nesnesi olarak adlandırılan diğer insanlara gereksinim vardır. Kohut bebekle kendilik nesnesi arasındaki ilişkiyi ruhsal gelişimin temeli olarak görür.[19,20]

Donanımsal olarak kodlanmış bir gelişim programıyla dünyaya gelen bebek, ilk zamanlarda kendisini dağınık, parçalanmış zihinsel imajlar şeklinde yaşantımlarken, kendilik nesneleriyle ilişkileri aracılığı ile daha bütüncül bir kendilik oluşturur. Çocuğun annesi-babası ve daha geniş anlamıyla yaşamında önem taşıyan kişilerden oluşan kendilik nesneleri çocuğun kaygısının yatıştırılması, kendi varlığından ve işleyişinden aldığı hazzı onunla paylaşıp ona yansıtarak sürekliliğinin ve bütünlüğünün sağlanması gibi işlevlere sahiptir. Bunun yanında, yavaş yavaş travmatik olmayan optimal hayal kırıklıkları yaratarak, çocuğun onun için yapılanı kendisi için yapmasını sağlamak ve böylece kendine güvenini ayakta tutmak da bu işlevlerdendir.[21,22]

Kohut'a göre, kendilik-nesnesi dinamiğinin olgunlaşması optimal düzeydeki hayal kırıklıkları ile olacaktır. Bu optimal düzeyde travma ya da engellenme yaratan durumların ruhsal yapıda kırılma oluşturmayıp, yapıyı geliştirdiğini, sağlamlaştırdığını belirtmektedir. Optimal travma ya da kayıplarda çocuk, kaybedilen nesnenin kendisi için gördüğü işlevi kendi içinde yapılaştırarak o işlevi görmeye başlar.[21]

Zamanla çocuğun hem gereksinimleri karşılanmış olur hem de çocuk bu işlevleri içselleştirerek gereksinimlerini, kendilik nesnelere giderek daha az gerek duyarak, kendi başına gidermesini öğrenir. Böylece kendilik ve kendilik nesnelere bütünleşmeye, kendilik kişiliği yapılandıran bir merkez olarak işlev görmeye başlar. Kendilik düzenlemesi (self regulation) becerisi kazanıldığında, bebek duygularını kontrol edebilir, tahammül gücü artar, kendisini yatıştırabilir. [22,23]

Kohut psikopatolojiyi kusurlu kendilik nesnesi ilişkilerinden kaynaklanan kendiliğin gelişimindeki sapmalar olarak ele alır.[21] Ona göre kendilik nesnelere fonksiyonlarını yerine getirememesi, çocuğun ihtiyaçlarına cevaplar verememesi normal gelişimin çizgisinde bir duraksamaya, sapmaya yol açarak parçalı olan kendiliğin bütünleşmesini yani sağlıklı gelişimi engellemektedir.[21]

Piaget'in Bilişsel Gelişim Kuramı

Bireyin, çevresindeki dünyayı anlamasını ve öğrenmesini sağlayan aktif zihinsel faaliyetlerde gelişime, düşünme yollarının daha karmaşık ve etkili hale gelmesine bilişsel gelişim adı verilmektedir.[4] Bilişsel gelişim kuramcıları bu konuda dünyaya ilişkin bilginin kodlanması, işlenmesi, depolanması ve sıralanması konuları üzerinde durmuşlardır. İsviçreli psikolog Jean Piaget, çocuğun doğumdan ergenliğe kadar olan bilişsel gelişmesini ayrıntılı araştırmalarla incelemiştir. Piaget, bilişsel gelişimin beynin ve sinir sisteminin olgunlaşması ve bireyin çevreye uyum sağlaması sonucunda gerçekleştiğini belirtmiştir.

Piaget, bilişsel gelişimde dört evreye ayırmıştır.[4] Bunlar duyuşal-hareket dönemi (0-2 yaş), işlem öncesi dönem (2-7 yaş), somut işlem dönemi (7-11 yaş) ve soyut işlem dönemidir (11-12 yaş ve üstü).

Piaget'e göre çocuk bir dönemde kazanması gereken tüm gerekli biliş yapılarını oluşturduğunda o dönemdeki gelişimini tamamlamaktadır. Piaget tüm çocukların bu gelişim aşamalarının sırasıyla geçirmesi gerektiğine inanmaktadır. Bir gelişim dönemini atlayarak diğerine geçemez. Ancak çocukların gelişim dönemlerine girme ve tamamlama yaşları birbirinden farklılık gösterebilir.

Gelişim Dönemleri ve Özellikleri

İnsanın fiziksel ve ruhsal gelişimi üzerine yapılan çalışmalar; insan gelişimini her birey, her toplum için standart olmasa da büyük benzerlikler gösteren ve belirli bir düzen izleyen gelişimsel dönemleri olduğu görüşünde birleşmektedirler. Kişilik ile ilgili birçok kuramın birleştiği görüşlerden biri de, yaşam sürecinde çocukluğun, özellikle ilk 5-6 yılın, kişiliğe olan etkisinin azımsanmayacak kadar büyük oluşudur.[5]

Gelişim; fiziksel, duygusal, bilişsel, toplumsal boyutları bulunan çok yönlü karmaşık bir süreçtir. Bu süreçler daha kolay tanımlanması, incelenmesi ve anlaşılması için bazı özellikler bakımından bir bütünlük taşıyan ve yaş aralıklarıyla ifade edilen gelişim dönemlerine ayrılmıştır. Araştırmacılar genel olarak çocuğun gelişimini bebeklik (0–2 yaş), ilk çocukluk (okul öncesi, 3–6 yaş), ve orta çocukluk (okul dönemi, 7–12 yaş); ortalama 13–17 yaşları arasındaki dönemi de ergenlik dönemi olarak kabul ederler. [4,13] Biz de bu dönemleri referans olarak aldık. Piaget'in bilişsel gelişim kuramı temel alınarak gelişim dönemleri içerisinde bilişsel gelişim ayrı bir başlıklar altında ele alınacaktır.

Bebeklik Dönemi (0-2 yaş)

Bebeklik dönemi olarak tanımlanan 0-2 yaş arası, çocuğun, fiziksel, zihinsel ve duygusal yönden en hızlı geliştiği dönemdir. Bu dönemde çocuğun sadece fiziksel gereksinimlerinin karşılanması yeterli değildir. Bebeğin, kendisine bakım veren kişiye bağımlı olduğu bu süreçte bakım verenle kurduğu birebir ilişki, onun zihinsel ve duygusal gelişimi için de son derece önemlidir.[15]

Başlangıçtan itibaren, bebekte anneye ya da anne yerine geçen kişiye karşı özel bir bağlılığın oluştuğu düşünülmektedir. Çocuğun temel ihtiyaçlarının (açlık, susuzluk, uyku, temizlenme vb) her ortaya çıkışında, annenin çocuğun yanında belirmesi ve bu ihtiyaçlarını gidermesi yavaş yavaş çocuğun bilişsel dünyasında sürekliliği olan bir nesne tasarımı ve bir nesne ilişkisinin oluşumuna yol açar. Üç altı aylar arasında bebek giderek anneye bağımlı olmakla kalmaz, ona karşı artan bağlanma duygusu oluşur. Altıncı ayda, artık bağlanma duygusu öylesine yerleşmiştir ki ortaya zaman zaman belirgin olarak algılanan anneden ayrılma bunalması da çıkar. Bu dönemdeki çocuk için sürekliliği olan anne (ya da anne bakım veren) çocuk için en önemli güven kaynağıdır. Doyuran, çocuğu sevgisi, dokunması, konuşması gibi uyaranlarla besleyen, acı veren durumlardan koruyan annenin sürekliliği ve ayınlığı çocuğun sağlıklı gelişiminde büyük önem taşır.[24]

Bebeklerin anneleriyle ne tür bağlanmalar kurdukları annenin davranışlarından oldukça etkilenmektedir. Annenin, emzirme ya da besleme tarzı, bebeğiyle kurduğu fiziksel temas ve onu rahatlatma biçimi, bebeğin ihtiyaçlarına duyarlılığı, bebeğe duygusal yakınlığı ve yanında olduğu konusunda verdiği güven hissi gibi bazı özelliklerinin bebeklerin bağlanma biçimleriyle yakından ilişkili olduğu bulunmuştur.[25] Örneğin genellikle bebeğiyle yakın, sıcak, duyarlı ve tutarlı bir ilişki içinde olan annelerin bebeklerinin, annesine güvenen, diğerlerine göre daha az ağlayan, akranlarıyla kolay ilişkiye giren bebekler olduğu görülmektedir. Diğer yandan, annenin davranışının tutarsız olduğu; yani annenin bazen sıcak ve yakın bazen de duyarsız ve aldırmaç davrandığı durumlarda bebeklerin, anneye olan ilişkilerinde genellikle kaygılı, öfkeli, sürekli anneye asılan ve şikâyetçi tarzda ağlayan bebekler olduğu saptanmıştır.[25]

Temel güven duygusunun oluşumu çocuğun rahatlığı ya da tedirginliği, çevresinde kişilerin bulunup bulunmamasına, gereksinimlerin karşılanıp karşılanmamasına bağlıdır.[24] Karşılıklı etkileşim sayesinde bebeğin zihninde anne ile olan yaşantıların gittikçe tutarlılık, süreklilik ve aynılık kazanması onunla bütünleşmesini ve ego kimlik duygusunun temellerini oluşmasını sağlar.[26] Artık bebeğin zihninde oluşan imgesel kişilerle ona bakım veren kişiler aynı kişilerdir ve bebek artık bunları içselleştirmiştir. İşte anne çocuk ilişkisindeki bu nesne sürekliliği kavramı çocukta temel güven duygusunun özünü oluşturur. Güven duygusu geliştirmiş bir bebeğin bu dönemdeki ilk sosyal başarısı kaygı duymaksızın annenin gözden kaybolmasına izin vermesidir. Bu duygu bir yandan içsel olarak annenin döneceğini ve çevrenin güvenilirdiğini, diğer yandan da kendi benliğinin süreklilik ve aynılık taşıyan, bakılmaya değer bir varlık olduğunu hissettirir.[24]

Erikson bebeklik döneminde aşılması gereken psikososyal krizin temel güven ve güvensizlik olduğunu, bu dönemin başarıyla atlatılmasıyla egonun güçlenmesi sonucu umut duygusunun geliştiğini savunmuştur. Temel güven duygusu yaşamla ilgili olarak umudu doğurur. Ona göre de güven duygusu, bakım verenlerin aynılığı ve sürekliliğinin öğrenilmesine dayanmaktadır. Bakıcının hareketlerini tutarlı ve önceden kestirilebilir bulan bebekte temel güven duygusu gelişecektir.[26]

Güvensizlik duygusu, bebeğin ihtiyacı olduğunda bakıcının yanında olup olmayacağından emin olmamasıdır. Bu ilişkide güvensizlik baskın olursa, bir şeyleri öngörme, hem bilişsel hem de duygusal olarak gerçekleşemez ve bebek ya da birey içe kapanabilir. Yaşamın ilk iki yılında temel bakımvereniyle güvenli bağlanma geliştiren bebeklerin diğer erişkinlerle ve beklerle daha kolay

sosyal ilişki kurabildikleri, ebeveynleriyle daha uyumlu oldukları ve coşkusal düzenlemelerinin efektif olduğu bulunmuştur. Aksine iki yaş öncesi güvensiz bağlanma geliştiren bebeklerin, düşük sosyalleşme, zayıf akran ilişkisi, öfke yakınmaları. Okul öncesi ve sonrası zayıf davranış kontrolü gösterdikleri saptanmıştır. Bunun kesinlikle böyle olacağını söylemek doğru değildir. Ancak, güvensiz bağlanmanın psikopatoloji gelişimi için bir risk ve kırılganlık oluşturduğu söylenebilir.[26]

0-2 Yaş Arası Bilişsel Gelişim (Duyusal Motor Dönem)

Bebek, dış dünyayı keşfetmede duyularını ve motor becerilerini kullandığından bu döneme duyusal motor dönemi adı verilmektedir.[27] Bütün bebekler doğuştan bazı reflekslere sahiptir. Yeni doğan bebeğin dudaklarına dokunduğunda emmeye başlar; elinizi avucuna koyduğunuzda yakalar. Bu refleksler, çocuğun ilk biliş şemalarını oluşturur. Başlangıçta amaçsız olan hareketler bu dönemde ilerlemeyle birlikte daha sistemli, amaçlı ve koordineli bir hale dönüşmektedir.[28] Başlangıçta kendisini diğer nesnelere ayıramayan bebek, bu ilk şemaları, (emme, tutma, yakalama vb.) yoluyla kendi vücudunu keşfetmeye çalışır. Daha sonra, diğer nesnelere etkinliklere başlar. Kendisinde var olan şemayı yeniden düzenleme yoluyla çevresini anlamayı sağlayacak yeni bilişsel yapılar geliştirmeye başlar. Bebeğin, çevresiyle etkileşimleri sonucu edindiği yaşantılarla oluşturduğu yeni bilişsel yapılar, refleks olan davranışlarından, amaçlı davranışlara doğru ilerlemesini sağlar.

Başka bir bilişsel gelişim kuramcısı olan Brunner'e göre 0-3 yaş arası olan bilişsel gelişimin ilk aşaması eylemsel dönemdir. Çocuk, bu dönemde çevreyi eylemlerle anlar; çevresindeki nesnelere ilgili yaşantıyı onlara dokunarak, vurarak, ısırarak, hareket ettirerek kazanır. Onlar için nesnelere, bazı eylemler yaptıkları şeylerdir. Sözcükleri de onlara ilişkin eylemlerle öğrenirler.[26]

Şemalar

Şemalar, bireyin çevresindeki dünyayı anlamak, nesne, olay ve durumları anlamlandırmak için geliştirdiği bilişsel yapılardır. Şema en temel bir zihinsel yapı, yeni gelen bilginin yerleştirileceği bir çerçevedir. Ayrıca şemalar organize olmuş, örgütlenmiş düşünce kalıpları ve bireyin öğrenme aracıdır.[29] Dahası onlar çevresindeki problemleri çözmeye, onlarla baş etme yolları olarak da düşünülebilir. Bilişsel yapılar ya da şemalar yoluyla birey çevresine uyum sağlar ve çevreyi organize eder. Birey, yeni bir nesne ya da durumla karşılaştığında zihninde o duruma ilişkin bir şema oluşur.[30]

Şema kavramını ilk kez Piaget kullanmıştır. Ona göre insanlar çok basit şemalarla dünyaya gelirler. Deneyimleri sonucunda şemalarını geliştirir ve yeni şemalar oluştururlar. Davranışın temelini oluşturan refleksler çevrelerindeki uyarılar sayesinde işler. Bu refleks deneyimleri çocuğun zihnine birer şema olarak yerleşir.[30]

En geniş anlamıyla şemalar insanların çevreye zihinsel uyum sağlamak amacıyla kullandıkları zihinsel yapılardır. Bir başka açıdan şemalar çocuğun dünyayı tanımak amacıyla gerçekleştirdiği fiziksel (bakmak, tutmak) ya da zihinsel (karşılaştırma, sınıflama) eylemlerdir. Yeni doğan bir bebek ağzına yaklaşan her şeyi emmeye çalışır. Ancak çok kısa bir süre sonra şemaları oluşmaya başlar ve bir parmakla annesinin memesini ayırt eder ve ona göre tepki verir.[31] Birkaç aylık bir bebek eline aldığı her şeyi ağzına götürür. Ancak 2–3 yaşındaki bir çocuk eline aldığı nesneyi sallar, çevirir, yan yana veya üst üste formlar oluşturabilir. Çünkü olgunlaşma ve yaşantılar sonucu şemaları değişmiş ve gelişmiştir.

Bazı yazarlar, genel olarak herkese özgü bilme yollarına, bilişsel yapı adını verirken, bir çocuğa özgü belirli bilme yollarına, yapılarına da şema adını vermektedirler. Yapılar, sürekli olarak olgunlaşma ve yaşantı kazanma etkileşimi sonucunda değişir, yeniden organize edilirler. Bir yaşındaki çocuğunun şemaları dört yaşındaki çocuğunun şemalarından farklılık gösterir. Bu farklılığı davranışlarında gözlemek mümkündür. Şemayı somut olarak anlamının en iyi yolu çocuğa uyarıcı sunmak ve ona karşı nasıl davranacağına bakmaktır. Dışarıdan alınan bilgi, bireyin daha önce öğrendiği bilgilerle çelişmiyor ve zihinde belli bir şemaya yerleşiyorsa, bilgi belleğe kaydedilir. Dışarıdan alınan bilgi zihindeki yapılara uymuyor ve belli bir şema içine yerleşmiyorsa, birey zihninde birtakım yeni düzenlemeler yapar.[32]

Şema kavramını somutlaştıran bir örnek: köye bir gezi sırasında, kırdan yarılan koyunları ilk kez gören çocuk “baba köpeklere bak” der. Açıkça görülüyor ki koyunlar çocuğun bildiği köpek ölçütlerine en uygundur. Koyun uyarıcısıyla karşılaştığında, onu kendisinde var olan uygun şema içine yerleştirmiştir. Ancak koyunlarla etkileşimde bulunup yeni yaşantılar kazandıktan sonra, koyunun köpek olmadığını anlayıp onun için yeni bir şema, kategori oluşturacaktır.

İlk Çocukluk (Okul Öncesi, 3-6 Yaş)

Çocukta, bu evrede birbirine karşıt eşzamanlı iki eğilim arasında bir seçim yapabilme yetisi gelişmektedir. Dışarıdan yapılan denetim ve öğretiler çocu-

ğün seçim yapabilme yetisini aşırı uçlara götürmeyecek biçimde güven verici olmalıdır. Anne-babanın davranışları çocuğun seçim yapma yetisini, özerklik duygusunu zedelememelidir. Çocuk, içinde bulunduğu toplumun beklentilerine göre bazı şeyleri yapmayı öğrenirken ağır utandırmalar ve cezalarla karşılaşırsa utanç ve suçluluk duyguları yerleşebilir. Bu duyguların etkisi ile seçim yapabilme ve irade yetilerinin gelişmesi kösteklenebilir.[24]

Oyun çağı olarak da adlandırılan bu evrede çocuk artık bene dönük (ego-santrik) bir durumdan topluma dönük (sosyosantrik) bir duruma doğru hızla ilerlemektedir. Çevreden ve başka insanlardan ayrı bir kişi olduğunu kavramış olan çocuk, artık kendi kişiliğine bir biçim verme yolunda denemeler, araştırmalar yapmaya başlamaktadır. Kendisine sağlanan güven ve özerklik duygularına koşut olarak yavaş yavaş çevresini keşfetmekte ve çevre üzerine denetim gücü kazanmaktadır. Bu amaçla kendi bedenine ve çevrede olagelen her şeye karşı derin, bitmek bilmez bir soruşturma ve öğrenme eğilimi gösterir. Bunun için bu döneme sorma-bilme tutkusu dönemi de denir. Bu duygunun gelişmesi büyük oranda yeterli özgür ve uyarıcı bir ortamın bulunmasına bağlıdır.[24]

Erikson'a göre çocuk bu dönemde ayrı bir kendiliği olduğunun farkındadır ve nasıl biri olmak istediğini bulup çıkarmaya çalışır. Bu dönemde üç yönde gelişim gözlenir.

1. Çocuk özgürce dolaşabildiği için yapmak istediği şeyler ve hedefleri çeşitlenir, sayıca artar.
2. Dili geliştirdiği için etrafında olup biten ya da merak ettiği her şeyle ilgili olarak biteviye soru sorar.
3. Dil ve hareket gelişimi sayesinde hayal dünyası genişler, hayali canlandırmalar yapabilir ve böylece pek çok rolü hayali olarak deneyimleyebilir.

Büyüklük, yaş ve cinsiyetle ilgili karşılaştırmalar yapmaya başlar, farklılıkları merak eder. Davranışların çoğu araya girme, bozma yönünde intrusive davranışlar olabilir. Girişimcilik duygusu hem harekete geçmek hem de yeni şeyler öğrenmek için esastır. Çocuğun suçluluk ya da ketlenme geliştirmeden kendine bir amaç edinmesi, dönemin başarıyla tamamlandığını gösterir.[26]

3-6 Yaş Arası Bilişsel Gelişim (İşlem Öncesi Dönem)

İşlem öncesi dönem konuşmanın kazanılmasıyla başlar.[31] Bu dönemde dil ve kavram gelişimi hızlıdır. Çocuklar dil aracılığı ile üretilen semboller ile bu sembollerin temsil ettikleri nesnelere arasındaki ilişkileri kurmaya başlamakta-

dırlar.[28] Nesnelerin zihinsel temsilinden, kavram ve simgeler üzerinde zihinsel işleme geçilmektedir. Bu açıdan İşlem öncesi dönem somut düşünceye ve işleme hazırlık dönemi olarak kabul edilmektedir. Dönemin sonlarına doğru çocuk dili amaca yönelik kullanır, problem çözmeye odaklı eylemler yapabilir. Ayrıca artık sıralama, sınıflama, niceleme gibi zihinsel işlevleri daha sistematik olarak gerçekleştirebilir.[31,33]

Bu dönemde çocuklar parça bütün ilişkisini kavramakta güçlük çekmektedirler. Çünkü parça ve bütünü eş zamanlı düşünememektedir. Bu dönemdeki çocukların sıralamayla ilgili çalışmalarda bütünü parçalara bölemedikleri ve belli bir kural izleyemedikleri için sıralama ilişkisini koordine edemedikleri görülmüştür.[31]

Piaget'e göre, işlem öncesi dönemdeki çocuklar bir nesnenin şekli değiştiğinde bazı niteliklerinin (ağırlık, uzunluk, sayı, hacim vb) aynı kalacağını kavrayamamaktadırlar. İşlem öncesi dönemdeki çocukta korunum kanunu henüz kazanılmamıştır. Korunum kanunu bir maddeye bir şey eklemedikçe ya da çıkarmadıkça o maddenin şeklinin değişmesinin o nesnenin miktarının, sayısının, ağırlığının aynı kaldığını kavrayabilmektir. Kümelenmenin, şeklinin değişmesinin sayıda bir değişiklik yapmayacağını anlamayan çocuk, sorulduğunda hangisinin daha fazla olduğunu söyleyebilir. Yedi yaşından sonra korunumun kazanıldığı görülmektedir.[31]

Bu dönem çocuklarıyla yapılan çalışmalarda çocukların henüz üst düzeyde sınıflandırma ve düzenleme yapamadıkları bulunmuştur. Örneğin; nesnelere biçimlerine ya da renklerine göre sınıflayabilirler. Fakat ilişkilerini tam olarak farkında değildirler. Problemlerin tek yönüne odaklandıkları, diğer yönleri ihmal ettikleri, problem çözerken değişimler ya da ara aşamalar yerine son görünüme dikkat ettikleri için problemleri çözmekte zorlandıkları bulunmuştur.[31]

İşlem öncesi dönemde çocuğun düşünmesi, fiziksel etkinliğe ve nesnelerin dikkati çeken görünüşüne bağlı olduğundan doğru mantık yürütemezler, işlem yapamazlar. Çocuklar bu dönemde, mantık kurallarına uygun düşünme, neden sonuç ilişkisi kurma yerine sezgilerine dayalı olarak akıl yürütürler ve problemleri sezgileriyle çözmeye çalışırlar. Sonuç olarak, bu yaşlardaki çocuklar duyularla elde edilen ötesine geçemezler. Ancak bu dönemin sonlarına doğru, somut nesnelerle küçük sayıları toplayabilir ve çıkartabilirler.

Bu dönemde çocuğun hayal dünyası oldukça geniştir ve gerçekle masalı ya da hayali durumları birbirinden kolayca ayırt edememektedir. Büyüsel ve doğaüstü düşünce tarzı çocuğun zengin hayal gücü nedeniyle bazen hayali bir arkadaşına sahip oldukları sanki gerçekten arkadaşı varmışçasına o hayali arka-

daşıyla konuştuğu gözlemlenebilir.[28] Animistik düşünce biçiminde çocuk cansız varlıklara da canlılara özgü nitelikler yükler. Çocuk psişik dünyayı fiziki dünyadan ayıramaz ve gelişme döneminin başlangıcında kendi “ben”i ve dış dünya arasında kesin sınırlar belirleyemez.[30]

Gerçeği Değerlendirme Yetisi

Gerçeği değerlendirme yetisi ile dış gerçekte olanla zihinde olan birbirinden ayırt edilir. Çocukluğun ilk yıllarında düşünce biçimi böyle mantıksal ve dış gerçeğe uyumsuz nitelikte değildir. Çocukluğun ilk dönemlerindeki ilkel ve gerçeği tanımayan düşünce biçiminden, zamanla olgunlaşma ve öğrenme ile ayrılarak gelişen bilinçli mantıksal düşünceye “ikincil süreç” düşünce adı verilir.[24]

Gerçeği değerlendirme yetisi bireyin ruhsal dünyası içinde ve dışında olup bitenlerin ayırt edilebilmesidir. Neyin düşünce, neyin eylem ve olay, neyin hayal ve gerçek olduğunu bilmesidir.[24]

Gerçeği algılama ve anlama işlevi farklı yönlerden incelenebilir:

1. Kendiliği nesnelere ayırabilme işlevi: bir başka deyişle bu işleve iç dünyamızı dış dünyamızdan ayırabilme işlevi diyebiliriz.
2. Değişik nesnelere gelen algıları ayırıp, onların değişik nesnelere geldiğini anlamak işlevi.
3. İç dünyamızdaki duygusal durumları algılama ve ayırma işlevi
4. Şimdiki zamanı geçmiş zamandan ayırabilme işlevi.[23]

Okul Dönemi (Orta Çocukluk, 7–12 Yaş)

Okul çağına başlangıcı olan 6-7 yaşlarında ve daha sonraki yıllarda, çocuğun beden gelişiminin yanı sıra zihinsel gelişiminde önemli bilişsel ve duygusal ilerlemeler olur. Çocuğun bilişsel yetileri (algı, yönelim, bellek, yargılama...) giderek gerçeğe daha uygun değerlendirmeler yapabilecek düzeye gelir. Zamanı, yeri, çevreyi tanıması olgunlaşır.[24] Neden sonuç bağlantılarını gerçeğe daha uygun kurabilir. Kavramsal ve soyut düşünebilme yetisinin gelişmesi ile daha uygun ve geçerli genellemeler yapabilir. Özetle, önceki çocukluk dönemlerinde belirgin olan düyüsel, animistik ve dürtülere bağlı düşünce biçimi artık yerini giderek gerçeklik ilkesine dayanan düşünce biçimine bırakır. Çocuğun duygusal tepkileri de artık kendi iç gereksinimlerine aşırı bağlı olmaktan yavaş yavaş çıkarak daha çok gerçekler e ve toplumsal koşullara uygun nitelik kazanır. Eski çocuksu ağlamaları, çırpınmaları yerine daha denetimli duygu dışavurumları geçer.[24]

Bu dönemde çocuksu dürtülerin ve eğilimlerin bırakılması, yeni özdeşimlerin yapılması ve yeni şeyler öğrenmesi için çalışması benliğin olgunlaşmasında önemli aşamalardır. Bilişsel yetilerde ve duygusal tepkilerde gerçeklik ilkesi egemenlik kazanmaya başlar. Zaman ve uzay kavramlarının gelişmesi, neden-sonuç bağlantılarının daha iyi yapılabilmesi; soyutlama, kavramsallaştırma ve genelleme yetilerinin gelişmesi bu dönemin diğer önemli özelliklerindedir. Ayrıca bu dönemde duygusal tepkiler de iç gereksinimlerine aşırı bağlı olmaktan yavaş yavaş çıkar ve daha çok gerçeklere ve toplumsal koşullara uygun nitelik kazanır. Denetimli duygu dışavurumları olur. Çocuğun benliği ailenin dar alanından toplumun geniş ilişki ve öğrenme olanaklarına uzanır. Toplumsal kurumlar ve kurallarla yüz yüze geldikçe üstbenliği giderek belirginleşir ve olgunlaşır.[24]

İlk çocuklukta olduğu gibi, orta çocuklukta da sosyalleşmenin etkileri önce aile içinde gözlemlenir. Anne babanın çocuk ile kabul eden ya da onaylayan bir ilişkiye sahip olması, çocuğun sorumlu ve kendini denetleyebilir bir kişilik geliştirmesine yardım etmektedir. Bunun tersine, anne baba ile çocuk arasındaki reddeden ya da onaylamayan bir ilişki, çocuğun saldırgan davranışlar göstermesine, güvensiz, utangaç kişilik özellikleri geliştirmesine neden olmaktadır.[4]

Erikson çocuğun ilk yaşlarda kazandığı temel güven duygusuyla okuldaki başarısı arasında bir ilişki olduğu düşünür. Temel güven duygusunu kazanan çocuklar okulun kendisine sunmuş olduğu yeni öğrenme aşamalarını korkmadan karşılayabilir ve başarılı olurlar. Bu okul döneminde çocuğun sosyal ilişkilerinde bir süreklilik ve tutarlılık görülür. İlkokul çağlarında çocuklar hemcinsleriyle oynamayı tercih ederler. Temel güven duygusunu kazanamamış olanlar ise tam başarı gösteremezler.[13]

Bu dönemdeki tehlike içsel kontrolün gelişmesinin olmamasından veya bunların aşırı olmasından ortaya çıkabilir. Kontrolün olmaması öğrenme ve yeteneklerin gelişmesinde enerjilerini yeteri kadar yüceltip kullanılmamasına, içsel kontrolün aşırılığı da kişilik gelişiminin olgunlaşmamasına ve obsesif karakter özelliklerinin yaşa göre erkenden ortaya çıkmasına neden olabilir. Çocuğun öğrenme ve beceri kazanma olanaklarının eksikliği becerememe, başaramama korkularına, aşağılık ve yetersizlik duygularına neden olabilir. Arkadaş gruplarından ve özdeşim olanaklarından yoksunluk, koşulların olumsuzluğu süperego gelişimini etkileyebilir. Toplumsal beklentilere, kurallara, yasalara başkaldırma davranışları başlayabilir. Yalnızlık ve içe dönüklük gelişebilir.[13]

7-11 Yaş Arası Bilişsel Gelişim (Somut İşlemler Dönemi)

İlkokul yıllarındaki çocuklar, bilişsel yeterlikleri bakımından çok hızlı değişme gösterirler. Bu dönemdeki, çocukların düşünmesi okul öncesi çocukların düşünmesinden çok farklıdır. Çocuk problemin artık tek boyutlu değil farklı boyutlarının da olduğunu fark edip çözüme odaklanabilmektedir. Zihinsel işlem yapabilmek için gerekli olan sembolik eylem, tersine çevrilebilirlik ve korunum bu dönemde kazanılmış ve birleştirilmiştir. Ancak bunlar henüz var olan somut nesnelere için geçerlidir. Çocuk parça bütün ilişkisini eş zamanlı düşünebilmektedir. Somuttan soyut düşünmeye geçişle bu evre sonlanmaktadır.[4]

Okul çağındaki çocuklar, zihinsel gelişimin somut işlemler dönemindeydir. Somut işlemler dönemi boyunca çocuklar çok somut düzeyde de olsa, işlem öncesi döneme göre daha geniş bir mantıksal akıl yürütme yeterliliği göstermektedirler. Bu dönemde çocuğun düşüncesi hala görünen gerçekliğe bağlıdır. Çocuklar düşüncelerini var olandan olanaklı olana genişletmede biraz gelişim gösterirler, ancak başlangıç noktaları hala yalnızca gerçeğin ne olduğudur. Çünkü somut işlem dönemi çocukları yalnızca doğrudan kişisel deneyim yaşadıkları şeyler hakkında akıl yürütebilirler.[34] Piaget'nin bu döneme somut işlem dönemi demesinin nedeni, çocuğun mantık yeteneklerini somut nesne ve yaşantılar üzerine uygulayabilmesidir. Soyut düşünme, daha sonraki yaşlarda gerçekleşecektir.[4]

Bu yaş çocukları deyimleri anlamakta güçlük çeker, benzetmeleri somut anlamları ile kavrarlar. Örneğin "büyük adam" sözünü iri ve uzun boylu adam olarak anlarlar. Gelecekteki ergenlik döneminin gerilim ve huzursuzlukları onun için henüz söz konusu değildir. Bu yaş, gelişimin dengelendiği altın bir çağdır.[13]

Dürtü Denetimi

Çocukluğun ilk yıllarında, çocuk yanlışla doğruyu, iyi ile kötüyü yalnız kendi dürtüsel doyumuna göre değerlendirir. Kendisini doyuran, rahatlatan şeyler iyi, kendisine acı veren şeyler kötüdür. Zamanla çocuk çevreden gelen iyi-kötü, doğru yanlış değer yargılarını anlamaya başlar ve davranışlarına bu değerlere göre düzenlemeye çalışır. Çocuklar bu değerleri henüz tam olarak benimseyemese de; anne-baba ve ya diğer önemli kişilerin neyin onayladıklarını ve beğendiklerini ayırt edebilirler.[24]

Dürtüyü tarif etmek için Freud uyaran ve refleks kavramlarına başvurur. Canlı dokuya dışarıdan uygulanan bir uyaran hareket biçiminde bir tepki uyandırır. Eylem organizmayı uyarandan uzaklaştırır. Bu anlamda dürtü dışa-

rıdan değil de organizmanın içinden köken alan bir uyarıcı olarak değerlendirilebilir.[35] Ancak kaynak dışarıda değil, içeride olduğu için hareket ile dürtüden uzaklaşmak mümkün değildir. Öte yandan dürtüsel uyarıcıların artması rahatsızlığa, azalması da hazza yol açtığı için dürtünü kendisinin ortadan kaldırılması gerekir. Dürtünün etkisizleştirilmesinin yoluysa doyumundan geçer.[35]

Klasik psikanalizin tamamen doğuştan geldiğini, bütün zihinsel süreçleri biçimlendirdiğini söylediği dürtüler, nesne ilişkileri kuramcısı olan Klein'a göre bedenden kaynaklanan ve doğuştan gelen fenomenler değil; bir takım nesne ilişkileri içine karışmış ve tam olarak ayıklanamayan karmaşık zihinsel süreçlerdir. Bu dürtüler özgül nesnelere yönelik olarak, bir bakıma nesne arayışı amacıyla yönelik olarak ortaya çıkarlar. Freud'a göre insan davranışı, doğuştan var olan bir takım "içgüdülerin" (biyolojik dürtülerin) isteklerine göre biçim alırken; Adler'e göre ise insan davranışlarının sebebi sosyal nedenlerdir. Çünkü insan doğuştan sosyal bir varlıktır.[2] Davranışçı psikologlara göre de davranışların amacı dürtülerin meydana getirdiği gerilimi azaltmaktır. Başlangıçta açlık, susuzluk gibi birincil fizyolojik dürtüler bireyi davranışa sevk ederler. Zamanla öğrenme yolu ile kazanılan başarıma, üstünlük gibi toplumsal güdüler de davranışların nedeni olmaya başlar. Gerilimi azaltmada başarılı olan davranışların ilerde tekrarlanma olasılığı artar. Yetişkinler pekiştirme ve ceza yolu ile istenilen davranışları geliştirip istenmeyenleri söndürerek bireyi toplumsal bir varlık yapmaya çalışırlar.[6]

Ergenlik Dönemi (13–17 Yaş)

Ergenlik dönemi, bedensel, bilişsel, duygusal ve cinsel süreçlerde gelişimle birlikte psikososyal olgunlaşmanın olduğu bir dönemdir. Bu dönem ayrıca, kimlik duygusunun ve sosyal üretkenliğin kazanılmaya başladığı ve genç erişkin rolüne hazırlığın olduğu bir dönemdir. Ergenlik döneminde bireyler bu değişimler sonucunda toplumun beklentileri ile karşı karşıya kalabilirler. Bir yandan çocukluk özdeşimlerinin sürdürülmesi, öte yandan toplumsal beklentiler, ergenlikteki değişimi zorunlu kılmaktadır. Bu durumda ergen kendi kimliğini yeniden tanımlayarak toplum içinde yer edinmek zorunda kalır.[36,37]

Ergenlik dönemi gelişmeleri, yaşamın daha önceki gelişmelerinden çok farklıdır. Hangi toplumda olursa olsun ergen, çağına özgü olan duygu, düşünce, tutum, davranış ve eylem içindedir. Bu çağın temel özellikleri, duygusal coşku ve taşkınlık, çabuk kurulan ve bozulan ilişkiler, kolay etkilenme, toplum içinde sivrilme, ilgi çekme, rol sahibi olma çabası biçiminde özetlenebilir.

Ergen, toplumda saygınlık kazanmaya ve statü sahibi olmaya gereksinim duyar.[13]

Erikson'un psikososyal gelişim kuramına göre, ergenlikte kazanılması gereken temel özellik kimlik gelişimidir. Sağlıklı bir kimlik hissini temelinde, daha önceki evrelerin başarılı bir şekilde yaşanması yatmaktadır. Bu dönemde ergen kim olduğu, ne yapmak istediği ve yaşamına nasıl yön verebileceği sorularına cevap arar. Ergen, bir taraftan toplumca kabul gören değer ve amaçlara yönelme baskısı, diğer taraftan vücudundaki hızlı fizyolojik gelişimin neden olduğu biyokimyasal değişimlerle başa çıkma gibi sorunlar ile karşı karşıyadır. Bu nedenle ergenlik, çatışma ve karmaşaların yaşandığı bir dönemdir.[4,38]

Erikson'a göre, yetişkin rollerine hazırlık ve toplumca onaylanan ahlâki standartlara uyum sorunlarının yaşandığı bu evrede ergen, düşünsel ve duygusal yönden önemli değişimlere uğrar ve özdeşim kuracağı davranış modellerine ihtiyaç duyar. Uygun kişilerin örnek alınması bu süreci kolaylaştırmaktadır. Sosyal ilişkileri içinde kendisini kanıtlayarak, varlığını kabul ettirmek amacı ile yaşıt gruplarına yönelir.[4] Bu evrede ahlaki değerlerde değişim gözlenebilmekte, daha önceki inanç, düşünce ve alışkanlıklar sorgulanmaya başlanmaktadır.[3] Ergenin karşılaştığı toplumsal rollerle ilgili fırsatlar onun farklı rolleri denemesine ve farklı yetenekler geliştirmesine yol açar. Böylece kendi ve diğerlerinin gözünde kim olduğuyula ilgili benzer fikirler oluştuğunda güvenli bir kimlik duygusu oluşmuş olur.[26]

Ergenlik döneminde gelişimin önemli noktalarından bir diğeri, bu dönemde gerçekleşen bilişsel gelişim, yani formel operasyonel (soyut) düşünceye geçiştir. Bu değişim, hipotetik düşünmeyi ve olasılıkları düşünebilme gücünü artırır. Artık anne babanın dediği her şey sorgusuz sualsiz kabul edilmez. Beyaz ya da siyah gibi ayrımlardan daha geniş esnekliğe geçiş, ergen için kendi düşünceleri, duyguları ve anılarına ulaşma ve onlarla ilişki kurma olanağı sağlar. Artık ergen kendi ve başkaları ile ilgili duygularını daha iyi yansıtabilir. Böylece herhangi bir ortamda kendine göre daha uygun bir pozisyon alabilir. Bu değişikliklerle beraber ilişkilerdeki modeller artık daha gerçekçi şekilde işler ve kendi hayatı ile ilgili daha fazla otonomi kazanır. Bu gelişim süreci sonucunda davranışların organizasyonu daha kompleks bir hal alır.[26]

12 Yaş ve Üstü Bilişsel Gelişim (Soyut İşlemler Dönemi)

Piaget'in bilişsel gelişim kuralına göre ergen, bu dönemde somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine girmektedir.[39] Somut işlemler dönemindeki çocuklarla soyut işlemler dönemindeki ergenler arasındaki temel

fark, ergenlerin bir olayın çok değişik yönlerini görebilmeleri ve bilgiyi soyut olarak üretebilmeleridir.[3] Soyut düşünceye ait bu gelişmeler ergeni daha özerk biçimde soyut konularla ilgilenmeye yönlendirir. İdeolojik ve ahlaki gelişimle ilgili önemli adımlar atılır.[31] Piaget'ye göre ergenlikte beynin olgunluğu, bu işlemleri yapmaya uygun hale gelmekle birlikte, soyut işlemleri yapabilmesi çevreden gelen taleplere bağlıdır. Yani, ergenin soyut işlemleri başarabilmesi için beynin olgunlaşmasının yanı sıra soyut işlem yapmasını gerektirecek bir çevrede bulunmasında gereklidir.[3]

Piaget, bilişsel gelişimin son döneminin 12 yaşından başlayıp, ergenlik boyunca devam ettiğini belirtmiştir. Bu dönemde çocuk artık bir yetişkin gibi soyut düşünebilir duruma gelmiştir. Problemler mantıksal olarak çözümlenebilir. Soyut işlemler döneminde ergenin düşüncesi çocuklarınkinden köklü bir biçimde farklılaşmaya başlar. Çocuklar somut işlemleri yapar, mantıksal 'gruplamalar' ve 'sınıflamalar' yaparak nesnelere sınıflara, ilişkilere ve sayılara göre düzenlerler; ancak düşüncelerini tek, bütünsel ve mantıksal bir sistem içinde asla bütünleştiremezler. Ergenler ise soyut işlemlerde akıl yürütebilirler, görüşlerini sistemli hale getirebilir ve kuramlar geliştirebilirler. Bunun da ötesinde kuramları çeşitli değişkenleri göz önünde bulundurarak bilimsel ve mantıksal olarak sınavabilir, gerçeği bilimsel olarak keşfedebilirler.[34]

Somut işlemler döneminde çocuk, kendine soyut olarak verilen problemleri çözemeyen; bu dönemde, zihninden işlemler yaparak problemleri çözmeye başlar. Fiziksel nesnelere yerine sözcükler, kavramlar kullanarak bunları birbiriyle kıyaslayabilir, gruplar oluşturabilir; elde ettiği grupları bozarak başka bir özellik açısından yeni gruplamalar yapabilir. Olasılığa dayalı akıl yürüterek bir duruma ilişkin farklı sonuçlara ulaşabilir.[4]

Soyut Düşünce

Soyut düşünce evresi Piaget'e göre zihin gelişiminin en son dönemidir. Somut işlemler dönemindeki çocuk gözlerinin önündeki nesnelere ilgili işlemler yapabilirken, bu dönemde artık varsayımlarla da işlem yapabilmektedir. Çocuk artık her türlü problemi çözebilmek için çıkarsama ve yargılama becerilerine sahiptir. Yapısal olarak bir yetişkinle aynı zihinsel süreçleri kullanmaktadır.[31]

Bu evrenin en çarpıcı özelliği artık ergenliğe girmekte olan çocuğun dünyadaki farklılıkları anlamaya ve varoluş, adalet ve ahlak gibi kavramlar üzerinde düşünmeye başlamasıdır. Soyut işlemler devresinde artık önceden düşünmeye, ileriye yordamaya başlar. Gelecek problemler ya da eylemler için plan

yapabilir. Matematik becerileri gelişmiştir, olasılık ve oran hesapları yapabilir.[31]

Sonuç

Doğuştan gelen genetik özellikler ve çevresel faktörlerin etkileşimi uzun bir büyüme-gelişme sürecinde kendine özgü bir kişilik ortaya çıkarmaktadır. Birçok gelişim kuramcısı kişiliğin temel özelliklerinin hayatın ilk yıllarında belirlendiğini belirtmişlerdir. Temel ihtiyaçlarını toplumla çatışma haline düşmeden doyurabilen kimseler psikolojik bakımdan sağlıklı kimselerdir. Bu anlamda normal insan, sosyal norm ve standartlarla uyum halinde, kendi arzu ve isteklerini toplumun beklentileri ile özdeşirmiş olup psikopatolojik belirtilerden arınmış kimsedir. Yine bir başka açıdan sağlıklı insan, benliğini toplumsal otorite içinde eriten, yok eden, topluma pasif uyum gösteren insandan farklı olarak, kendi öz duygu ve ihtiyaçlarını doğrultusunda hareket eden, sahip olduğu gizil güçleri gerçekleştirmeye çalışan, fakat bunu yaparken toplumla ciddi olarak çatışma haline düşmeyen insandır. Buradan hareketle, yaşamının ilk yıllarından itibaren başkalarıyla etkileşim içinde olamayan çocuklarda, sağlıklı bir bireyselleşmenin gerçekleşmeyeceği ve çocuğun sosyalleşmesinde kalıtım ve çevre faktörlerinin karşılıklı olarak etkili olduğu ifade edilebilir. Bu açıdan sağlıklı kişiliğin sosyalleşme süreci ile yakından ilişkili olduğunu söylenebilir. Sosyalleşme ise bireyin, içinde yaşadığı toplumun normlarını, değerlerini, kendisinden beklenen rolleri, tutumları ve davranış yapılarını, toplumsal etkileşim için gerekli becerileri, benlik ve kimlik duygusunu kazanma, içinde yaşadığı kültürü içselleştirme sürecidir.

Kaynaklar

1. Taymur İ, Türkçapar MH. Kişilik: tanımı, sınıflaması ve değerlendirilmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 2012; 4:154-177.
2. Dal V. Farklı kişilik özelliklerine sahip bireylerin risk algılarının tüketici davranışı açısından incelenmesi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma (Yüksek lisans tezi). Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2009.
3. Yurtseven D. Hedef kitkeyi tanıyalım. http://mail.baskent.edu.tr/~20294444/portfolyo/hedef_kitle.html (12 Mart 2012'de ulaşıldı).
4. Çamlıbel İA. Çocukların gelişim süreci ve televizyonun etkileri (Uzmanlık tezi). Ankara, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, 2012.
5. Türker A. Anne babanın çocuğun kişilik gelişimine etkisi. <http://www.biltem.com/icsayfa.asp?an=5&id=23> (7 Mart 2012'de ulaşıldı).
6. Kuzgun Y. Kendini gerçekleştirme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi* 1972; 10:162-172.

7. Sezer Ö. Ergenlerin kendilik algılarının anne baba tutumları ve bazı faktörlerle ilişkisi. *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2010; 1:1-19.
8. Kesebir S, Kavzoğlu SÖ, Üstündağ MF. Bağlanma ve psikopatoloji. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 2011; 3: 321-342.
9. Karakavak ÇG. Üniversite öğrencilerinin ahlaki yargı yetenekleri ve ahlaki yargı yetenekleri ile kendini gerçekleştirme düzeylerinin karşılaştırılması (Yüksek lisans tezi). Adana, Çukurova Üniversitesi, 2006.
10. Boeree CG. Personality theories. [http:// www.ship.edu/ %7Ecgboree/ personnents.html](http://www.ship.edu/~%7Ecgboree/personnents.html) (26 Mayıs 2012'de ulaşıldı).
11. Kılavuz MA, Gürses İ. Kuşakların ahlaki değerleri birlikte öğrenmesi: Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramı açısından bir değerlendirme. [http://idc.sdu.tr/tammetinler/ dinkultur/dinkultur7.pdf](http://idc.sdu.tr/tammetinler/dinkultur/dinkultur7.pdf) (7 Mart 2012'de ulaşıldı).
12. Fleming JS. Erikson's psychosocial developmental stages. [http://psychology. about.com/od/psychosocialtheries/a/psychological.htm](http://psychology.about.com/od/psychosocialtheries/a/psychological.htm) (4 nisan 2012'de ulaşıldı).
13. Öztürk, ZA. İlköğretim öğrencilerinde (4., 5., 6., 7. ve 8.sınıflar) dindarlık kaygı arasındaki ilişki (Yüksek lisans tezi). Adana, Çukurova üniversitesi, 2007.
14. Bretherton I. The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Dev Psychol* 1992; 28:759-775.
15. Tüzün O, Sayar K. Bağlanma kuramı ve psikopatoloji. *Düşünen Adam*. 2006; 19: 24-39.
16. Bildik T, Özbaran B. Bağlanmanın nörobiyolojisi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 2006; 13:137-144.
17. Waters E, Crowell J, Elliott M, Corcoran D, Treboux D. Bowlby's secure base theory and the social/personality psychology of attachment styles: work(s) in progress. *Attach Hum Dev* 2002; 4:230-242.
18. Bowlby J. The nature of the child's tie to his mother. *Int J Psychoanal* 1958; 39:350-373.
19. Kirsner D, Strozier CB. Heinz Kohut: The Making of a Psychoanalyst. New York, Straus & Giroux, 2001.
20. Baker H, Baker M. Heinz Kohut's self psychology: an overview. *Am J Psychiatry* 1987; 144:1-9.
21. Taşkıntuna N, Özçürümeç G. Mükemmeli ararken: bir iç dünya araştırması. *Klinik Psikiyatri Dergisi* 2011; 14:103-114.
22. Karacan E, İşcan C, Şener Ş. Klinik ve terapi sürecinin kendilik psikolojisi açısından değerlendirilmesi: bir ergen olgu sunumu. *Klinik Psikiyatri Dergisi* 1998;1:51-55.
23. Çevik A. İçe alınmış nesne ilişkileri kuramı. In *Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları*. (Eds AS Aysev, Y Taner):11-22. İstanbul, Golden Print, 2007.
24. Öztürk O, Uluşahin A. *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, 10. Baskı. Ankara, Bayt, 2008.
25. Sayıl M. Bebeklik. [http://www.devpsy.hacettepe.edu.tr/ dosyalar/annebaba/bebeklik donemi.pdf](http://www.devpsy.hacettepe.edu.tr/dosyalar/annebaba/bebeklik_donemi.pdf) (7 Nisan 2012'de ulaşıldı).
26. Sayıl M. Erik Erikson: Psikososyal gelişim dönemleri ve kimlik. In *Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları* (Eds AS Aysev, Y Taner):23-37. İstanbul, Golden Print, 2007.

27. Guerin F, McKenzie D. A Piagetian model of early sensorimotor development. In Proceedings of the Eighth International Conference on Epigenetic Robotics: Modeling Cognitive Development in Robotic Systems (Eds M Schlesinger, L Berthouze, C Balkenius):29-36. Brighton UK, Lund University, 2008.
28. Dönmez A. Bilişsel sosyal şemalar. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi 1992; 14:131-146.
29. Stein KF. Schema model of the self-concept. Image J Nurs Sch 1995; 27:187-193.
30. Gündüz F. Okul öncesi çocuklarda dini tasavvurlara psikolojik bir yaklaşım. (Yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş, Sütçü İmam Üniversitesi, 2007.
31. Dikmeer İA. Bilişsel gelişim kuramları. In Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları (Eds AS Aysev, Y Taner):95-107. İstanbul, Golden Print, 2007.
32. Ünlü D, Acar B. Ekolojik Çocuk Akademisi ve Çevre Temelli Ekoloji Eğitimine Yeni Bir Bakış Açısı. International Conference on New Trends in Education and Their Implications. Nov 11-13 2010, Antalya-Turkey.
33. Simatwa EMW. Piaget's theory of intellectual development and its implication for instructional management at presecondary school level. Educational Research and Reviews 2010; 5:366-371.
34. Ömercikoğlu H. 4-7 Yaş arası çocukların sayı kavramlarının piaget'in birebir eşleme deneyleri ile incelenmesi (Yüksek lisans tezi). İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2006
35. Kayaalp L. Psikanalitik gelişim kuramları. In Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve hastalıkları (Eds AS Aysev, Y Taner):1-10. İstanbul, Golden Print, 2007.
36. Atak H. Kimlik gelişimi ve kimlik biçimlenmesi: kuramsal bir değerlendirme. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar 2011; 3:163-213.
37. Story M, Strang J. Adolescent growth and development. In Guidelines for Adolescent Nutrition Services (Eds J Stang, M Story):1-8. Minneapolis, Center for Leadership, Education and Training in Maternal and Child Nutrition, Division of Epidemiology and Community Health, School of Public Health, University of Minnesota, 2005.
38. Muuss RE. Theories of Adolescence, 5th ed. New York, McGraw-Hill, 2006.
39. Genovese JEC. Piaget, pedagogy, and evolutionary psychology. Evol Psychol 2003; 1:127-137.

Osman Özdemir, Uzm. Dr., İpekyolu Devlet Hastanesi, Van; **Pınar Güzel Özdemir**, Uzm. Dr., İpekyolu Devlet Hastanesi, Van; **Muhammed Tayyip Kadak**, Uzm. Dr., 100. Yıl. Üniv. Tıp Fakültesi, Van; **Serhat Nasıroğlu**, Uzm. Dr., Van Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi, Van.

Yazışma Adresi/Correspondence: Osman Özdemir, İpekyolu Devlet Hastanesi, Van, Turkey.

E-mail: drosmanozdemir@yahoo.com

Yazarlar bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

The authors reported no conflict of interest related to this article.

Çevrimiçi adresi / Available online at: www.cappsy.org/archives/vol4/no4/

Çevrimiçi yayım / Published online 07 Ağustos/August 07, 2012; doi:10.5455/cap.20120433
